

DĚJINY PŘEKladU JAKO DĚJINY PŘEKlÁDÁNÍ (Několik tezí, otevřených problémů a nezodpovězených otázek k metodologii dějin překladu)

IVANA VÍZDALOVÁ

*Když dva dělají totéž, není to totéž.
Přísloví*

Umělecký překlad je fenomén integrující, především jako prostředník mezi kulturami hovořícími různými jazyky. Tím je dána komplexnost a složitost jeho vnitřní struktury, různorodost funkcí, které jsou mu přisuzovány, a v neposlední řadě mnohotvárnost reflexí vztahujících se k procesu překládání, jeho východiskům, produktům, metodám, normám a dalším buď dílčím, specializovaným aspektům, či problémům prezentovaným jako panoramatický celek.

Umělecký překlad je spojen nejen s národní literaturou výchozího i cílového jazykového a kulturního společenství, nejen s jazykovými a stylovými normami, nýbrž i s normami estetickými a ryze překladatelskými. Ty se proměňují v čase, ve společenských epochách i v jednotlivých směrech a skupinách teoretiků a literárních překladatelů. A samozřejmě je výrazně ovlivňují i velké překladatelské osobnosti.

Překladatel je nucen neustále rozhodovat o strategiích a metodách, kterých při své práci užije. Jeho rozhodování však nemůže být libovolné, či dokonce svévolné, neboť je regulováno jednak určitými parametry danými přímo v textu, dále systémem norem a konvencí platným v cílové kultuře v době, kdy překlad tvoří, a samozřejmě i recepční a překladatelskou tradicí, do níž se záměrně či nezámyslně začleňuje.

Diachronní zmapování překladu je nezbytnou podmínkou pochopení současného stavu a hodnoty překladové produkce, která představuje poslední vývojový článek překladové tvorby vůbec. Výzkum dějin překladu je vzhledem ke svému předmětu komplexní proces, v němž se střetávají a spojují četné aspekty a perspektivy. Vycházíme-li z Vodičkovy teze, že „literární dílo, jakmile bylo uveřejněno nebo rozšířeno, stává se majetkem veřejnosti, která k němu přistupuje z hlediska dobového cítění uměleckého“,¹ a aplikujeme-li ji na vydání překladu, dostáváme se do blízkosti teorie polysystému. Na základech ruského formalismu ji v 70. letech vyvinul izraelský translátolog Itamar Even-Zohar.² Podle něj představuje každá národní literatura mnohavrstevný a neustále se proměňující polysystém, do něhož

¹ F. VODIČKA: *Literární historie, její problémy a úkoly*. In: Vodička, F. (1969): *Struktura vývoje*. Praha 1969, 34.

² Např. v článku *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*. In: Holmes, J., Lambert, J., Broeck, R. van den (eds.) (1978): *Literature and Translation*. Leuven.

přirozeně patří také překlady. Takový pohled umožňuje dějinám překladu zkoumat je v širokém kontextu cílové národní literatury.

Z metodických důvodů lze oddělit výzkum mimotextového pole, kam patří meziliterární vztahy existující mezi výchozí a cílovou kulturou, v cílové národní literatuře pak kontext původní tvorby i kontext překladové literatury, a to jako vlastní podsystem diferencovaný do subsystémů překladů z konkrétních jazyků, překladatelské recepce jednotlivých autorů, případně jednotlivých děl. Druhým výzkumným polem je text překladů, jeho vztah k originálu, projevy překladatelské recepce a interpretace výchozího textu. Pomezí oblast spojující obě pole představují normy a konvence ve své mnohvrstevné složitosti.

Dějiny překladu mají tedy za úkol zkoumat překlad nejen jako produkt, ale také jako proces. To znamená nejen v širších souvislostech výchozí a cílové kultury identifikovat podmínky produkce překladu a jeho recepce, ale na základě porovnávací translatické analýzy výchozího textu a cílového textu, případně několika cílových textů, rekonstruovat a verbalizovat metody a strategie užitých překladatelů, v neposlední řadě zde na základě analýzy relevantních kontextů zjišťovat vliv dobových norem a konvencí na překladatelskou práci. V této souvislosti zahrnují i historiografii teorií překladu.

* * *

Teze, problémy a otázky zmíněné v podtitulu se budou týkat především dějin překladatelského procesu, tedy překládání. Historik zabývající se touto oblastí se soustřeďuje na vývoj vztahu překladatelů k výchozímu textu, na proměny jejich přístupu k cílovému textu, na změny volených interpretačních a produkčních metod, strategií a technik, rekonstruuje normy a konvence, které na ně působily z výchozí i cílové literatury a kultury, sleduje, zda se překladatelé tomuto vlivu záměrně podřizovali, či se mu snažili bránit, případně se proti němu postavit. Relativně spolehlivým materiálem pro tento přístup k dějinám překládání je tzv. „chvost komety“,³ tedy překlady jednoho díla vzniklé v různých časových obdobích. Takový výzkum sériového či několikanásobného překladu založený na všestranném porovnání cílových textů jak s originálem, tak i navzájem mezi sebou představuje sondy do vývoje překládání. A zde vyvstává první shluk otázek: Lze při dostatečném množství empirického materiálu zobecnit získané poznatky do té míry, že by bylo možné formulovat principy a tendence českého překládání v historickém vývoji? A pokud ano, lze tyto závěry považovat za předpoklady k objevení zákonitostí překládání v ještě širším kulturním kontextu? Nebo – vezmeme-li v úvahu také tradice překládání v rámci konkrétních jazykových dvojic – je možné mluvit alespoň o obecných základních liniích dějin překládání z jednoho určitého cizího jazyka do češtiny?

Analýza překladu na pozadí originálu prováděná v rámci studia dějin překládání se neomezuje pouze na konstatování jevů, ale směřuje k postižení jejich funkce

³ Srov. *Die literarische Übersetzung*. Forschungsprogramm der Georg-August-Universität Göttingen. Göttingen 1993, 11.

a zjištění jejich podílu na celkovém účinku cílového textu. Vztah překladu k originálu utvářený v procesu překládání může být vztahem založeným na ekvivalenci či adekvátnosti, může mít také podobu mezitextového navazování, eventuálně sémioticky chápané intertextovosti.

Otázka, která se ve více či méně teoretických reflexích překladatelského procesu ozývá po staletí, zní: Do jaké míry se musím držet doslovného znění originálu, do jaké míry se od něj smím vzdálit, aby zůstal zachován smysl? Odpověď zněla někdy ve prospěch naturalizace, jindy se dalo přednost exotizaci.

Z hlediska míry uplatňování ekvivalenčního požadavku lze v dějinách překládání na základě empirického výzkumu v zásadě rozlišit dva typy překladatelské orientace: jeden je retrospektivní, obrací se k výchozímu textu, druhý prospektivní, zaměřený ke komunikativnímu fungování překladu v cílové kultuře. Oba typy se vyskytují v celých dějinách překládání, už u Cicera můžeme číst o překladu „ut interpretes“ a „ut oratores“, Martin Luther ve svém Traktátu o překládání sice proklamoval, že je třeba poslouchat, jak mluví „chlap na trhu“, na druhé straně však považoval za nutné na některých místech bible „nechat v překladu slova stát tak, jak jsou“. A i ve 20. století se mluví např. o „formální ekvivalenci“ a „dynamické ekvivalenci“⁴, nebo o „overt translation“ a „covert translation“⁵, případně o „dokumentárním“ a „instrumentálním“ překladu⁶. I když se většinou bere v potaz i specifikace vzhledem k textovému druhu a žánru, obojí přístup k požadavku ekvivalence – a samozřejmě i některé typy smíšené – lze najít také v literárním překladu. A dějiny překládání se kritériu natolik tradičnímu jistě vyhnout nemohou, i když je třeba nebudou považovat za jednoznačně dominantní. Hierarchie hodnot v překladech určitých časových rovin se prokazatelně liší a jejich soustava, rekonstruovaná na základě empirického výzkumu, může být využita jako soubor kritérií pro výzkum dějin překládání. Vedle zmíněného kritéria požadované a realizované míry ekvivalence, volby a hierarchizace ekvivalenčních rovin je to nepochybně i kritérium adekvátnosti účinku přeloženého textu a kritérium překladatelské orientace na sdělení smyslu či formy výchozího textu.

Dějiny překládání sledují rovněž uplatňování překladatelských koncepcí, které je však možné z hlediska deskriptivního přístupu k překladatelské praxi formulovat pouze na základě teoretické reflexe překladatelského procesu, přičemž je zřejmé, že i tato reflexe je vždy ovlivněná dobovými normami překladatelskými, literárními a jazykovými.

Preskriptivní dobové normy jsou obsaženy ve formulovaných dobových teoriích překladu, deskriptivní reflexi projevu působení norem vyčteme především přímo z textů překladu, ovšem částečně je vyjádřena v dobových úvahách a kritických úsudcích o uveřejněných překladech.

⁴ E. A. NIDA: *Toward a Science of Translating*. With special reference to principles and procedures involved in Bible translating. Leiden 1964.

⁵ J. HOUSE: *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen 1977.

⁶ CH. NORD: *Loyalität statt Treue. Vorschläge zu einer Übersetzungstypologie*. In: *Lebende Sprachen* 3, 1989, 51.

Překládání, pojímané jako jednání, je řízeno normami a sledování míry uplatňování určitých norem v konkrétních překladech z diachronního hlediska je úkolem dějin překladu. Také normy projevující se v překladu lze klasifikovat jako normy překladu a normy překládání. Tato teze vychází ze systému norem, jak jej pro literární překlad formuloval izraelský teoretik Gideon Toury.⁷ Ten vyděluje za první oblast vstupních norem, které se týkají jednak překladatelské politiky, to znamená např. výběru autorů a děl k překladu, a jednak dichotomie přímého překladu a překladu „z druhé ruky“. Druhou oblastí jsou operační normy, které řídí rozhodování v průběhu překladatelského procesu. Ty se dále rozlišují na normy tzv. matricové, které mají vliv na výstavbu textu a řídí vztahy mezi výchozím a cílovým textem, a normy textové lingvistické, které při překládání ovlivňují výběr materiálu z cílového jazyka. Výzkum deskriptivně a preskriptivně, implicitně a explicitně vyjádřených norem ovlivňujících překlad a cílovou národní literaturu v době vzniku a recepce přeloženého díla patří spíše k dějinám překladu jako produktu, zatímco v dějinách překládání se normy a konvence stávají konkrétním překladatelským problémem mezikulturního transferu, neboť překladatel jakožto zprostředkovatel mezi kulturami se musel vypořádat s problémy mezikulturní komunikace, která se odehrává v rovině smyslu textu.⁸ Z hlediska dějin překládání je podstatné zjistit a popsat, jak překladatel identifikoval odlišnosti výchozí a cílové kultury, jak se s těmito rozdíly vyrovnal s ohledem na čtenáře cílové kultury, jak pochopil komunikační normy a konvence výchozího textu a jak je přenesl, případně adaptoval, do překladu a samozřejmě jak řešil rozdíly, ba někdy i rozpory, v rozdílných normách a konvencích jazykových.

Na závěr úvah o problémech a otázkách spjatých s normami a konvencemi v překladu a překládání se ještě jednou vrátím ke Gideonu Tourymu, jenž v citované knize upozorňuje na možnosti, které máme k dispozici při rekonstruování překladatelských norem. Jsou to podle jeho názoru jednak textové zdroje, to jest texty a soupisy překladů, jednak mimotextové zdroje, tedy reflexe vzniku jednotlivých překladů, teoretické formulace, kritiky překladů apod.

* * *

Pohled na metodologii dějin překládání musí vycházet od relevantního pojetí literárního textu, který je předmětem a cílem překladatelského procesu. Překladatel je nejprve čtenářem a interpretem výchozího textu.⁹ Recipuje jeho povrchovou vrstvu tvořenou výchozím jazykem a proniká k prvoplánovému pochopení významu. V procesu interpretace konstituuje smysl textu, aby pak produkoval adekvátní cílový text. Vzhledem k této jeho dvojroli recipienta a producenta můžeme jako jedno z metodických východisek pojmání literárního textu přijmout pojetí recepční estetiky. Pro jeho objasnění snad bude nejlépe uvést několik citátů ze stu-

⁷ G. TOURY: *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv 1980.

⁸ Srov. S. KUPSCH-LOSEREIT: *Übersetzen als transkultureller Verstehens- und Kommunikationsvorgang: Andere Kulturen, andere Äußerungen*. In: Salnikow, N. (Hrsg.) (1995): *Sprachtransfer – Kulturtransfer*. Frankfurt a. M.

⁹ Srov.: J. LEVÝ: *Umění překladu*. Praha 1983.

die *Apelová struktura textů* od Wolfganga Isera¹⁰, jednoho z předních teoretiků recepční estetiky, která se od 60. let až doposud vyvíjí na literárněvědném pracovišti univerzity v Kostnici. Iser píše:

„Skutečnost textů je vždy nejprve skutečností, kterou konstituují, a tím i reakcí na skutečnost.

Jestliže literární text neprodukuje žádné skutečné předměty, získává svou skutečnost až tím, že čtenář spolurealizuje reakce nabízené v textu. Přitom se však čtenář, chce-li zjistit, zda text zobrazuje předmět správně či špatně, nemůže opírat ani o určenost daných předmětů, ani o definovaný stav věcí.“

A dále pokračuje: „Nedostatek identity je původcem jisté míry nedourčenosti [literárního textu – pozn. překl.].“ A závěrem k tématu: „Z toho vyplývá svéráznost literárního textu. Je charakterizován jedinečnou polohou, v níž kolísá sem a tam mezi světem reálných předmětů a zkušenostním světem čtenáře. Každé čtení se tak stává aktem připoutání oscilujícího textového útvaru na významy, jež jsou zpravidla vyprodukovány přímo v procesu čtení.“

Dějiny překládání ve výzkumu literárních překladů sledují také podobu recepce a interpretace výchozího literárního textu. Zde je nutné vymezit pojem recepce, který má v dějinách překladu dva významy. Zaprvé se pod ním rozumí recepce v rámci dějin meziliterárních vztahů, kterou v tomto článku nebudeme sledovat, a zadruhé znamená překladatelovu čtenářskou recepci v rámci interpretační fáze překladatelského procesu.

Historik překladu chápe a vykládá strukturu literárních textů jako strategii orientovanou na určitý účinek, a tu usouvzážňuje se čtenářskou recepcí nepostradatelnou pro konstituování smyslu textu. Pozornost soustřeďuje na konkrétní problémy osvojování literárního textu a zachycuje tak podstatný rozměr historičnosti překladu.

Dějiny překládání zjišťují účinnost textů tak, že při analyzování obsahové i formální struktury originálu a překladu sledují uplatňování funkčního aspektu v překladatelském procesu. V tomto rámci využívají kategorie implicitní čtenář, konzistentnost a perspektivizace. Druhou cestu jim nabízí analýza svědectví o recepci, která vypovídá, jak literární veřejnost ve výchozí kultuře textům rozuměla a jaké estetické zkušenosti s nimi udělala. Je to pokus vymezit horizont očekávání překladatele ve vztahu k jiným horizontům, tedy horizontu autora a horizontům recipientů, kteří nesledují následnou produkci textu.

V recepci textu pak lze rozlišit dvě roviny: recepční proces a recepční podmínky.

Chceme se něco dozvědět z přeložené literatury, prostřednictvím přeložené literatury a o přeložené literatuře. V tom se projevují obsahové, funkční a komunikační zájmy, které vždy vystupují společně, přičemž je důležité stanovit preference. Historik překladu, jehož zájem se soustřeďuje hlavně na obsah textu, se ptá na výběr autorů, titulů a témat, na zobrazenou skutečnost, případně na situaci v době

¹⁰ W. ISER: *Die Apellstruktur der Texte*. In: Warning, R. (Hrsg.) (1988): *Rezeptionsästhetik*. München, 232–234.

vzniku překladu. Zajímá-li se především o účinek a efekt překladu, zabývá se funkcemi, které může četba mít. A sleduje-li formu textu, soustřeďuje se na vztah mezi způsoby zobrazení užitými v textu originálu a překladu, dobovou čtenářskou zkušeností a úrovní. Zjišťuje význam užitých překladatelských strategií a postupů v překladatelské praxi.

Výzkum dějin překládání orientovaný na překladatelovu recepci se ubírá dvěma směry. Zjišťuje zaprvé, jaké vědomosti o realitě, jaké společenské, kulturní a literární normy byly v procesu překladu aktualizovány a zviditelněny. Zadruhé, jaké zájmy ovlivňovaly překladatelovo konstituování smyslu textu, které se projevilo ve výsledku recepčního procesu.

Do kategorie podmínek recepce patří faktory jako společenský význam literatury a čtení, institucionální předpoklady literární produkce a distribuce, kritika, věda apod.

Otázky historika překládání se vztahují k podmínkám konstituování smyslu výchozího textu v procesu čtení a ke vzniku překladatelovy estetické zkušenosti. Obsahují dva rozdílné aspekty: první se týká struktury textu a textových instrukcí řídicích recepci, druhý směřuje k historicky konkrétnímu výkladu recepčního výsledku. S ohledem na překladatelovu recepci a interpretaci originálu se dějiny překládání zabývají tzv. apelovou strukturou výchozího textu¹¹ a požadavky ve sféře rozumění, které tento text klade na překladatele jako čtenáře v jeho roli tvůrce cílového textu. V této rovině je jejich úkolem dostatečně diferencovaně a průhledně zobrazit vztahy a determinační faktory v poměru výchozí text – překladatel – cílový text – čtenář překladu. Dějiny překládání opírající se o recepční analýzu vyhodnocují aktuální komunikační situaci v době vzniku překladu, ptají se například na význam, jaký měla výchozí literatura/žánr/autor v překladatelově současném literárním životě. Je zřejmé, že zde nutně uplatňují poznatky a metody literárněhistorické, historické, sociologické i psychologické.

* * *

Jednou ze zásadních otázek dějin překládání je otázka přiměřenosti překladatelova rozumění textu. Lze na ni odpovědět pouze hermeneutickou reflexí. Patří sem tedy i problematika subjektivních a objektivních předpokladů rozumění. Kdo překládá, nutně interpretuje. A překladatelská interpretace se pohybuje hned ve třech vzájemně se prolínajících okruzích: hermeneutickém, sémanticko-sémiotickém a strukturálním. Dějiny překladatelských procesů v této oblasti odhalují textové, sémantické a sémiotické ekvivalenty překladatelovy estetické zkušenosti. Neboť každé jazykové jednání má svou časovou determinantu a žádná sémantická forma není nadčasová. Historik soustředěný na problematiku překládání jednak sleduje překladatelovu recepci autora a díla a zaměřuje se na historicko-hermeneutickou perspektivu, jednak se zabývá účinkovým potenciálem přeložených textů z fenomenologicko-historického hlediska. Využívá tedy různé metodologické cesty

¹¹ Tamtéž.

s cílem získat komplexní pohled na překladatelský proces. Každá interpretace literárního textu je historicky podmíněná a překladatelská interpretace je podle A. Popoviče „vždy jen výběrovou recepcí, která nemůže a ani nedokáže absolutně vyčerpávat původní text, a to nejen kvůli větší závislosti překladu na výrazově normě příjemce, ale i vzhledem k historicky omezenému stavu teoretického poznání literárního díla, který ovlivňuje úroveň a míru překladatelské interpretace“.¹² Na překladatele působí i dobové postavení překladu v systému přijímající literatury, stav myšlení o překladu, případně i generační výpověď projevující se v překladatelských koncepcích. Písemně fixovaný výchozí text však představuje předpoklad zachování významového a smyslového invariantu originálu. Ale ten lze vyjádřit v různých kulturách a v různých dobách různě. Na otázku *jak* by měly odpovědět právě dějiny překládání

THE HISTORY OF TRANSLATION AS HISTORY OF TRANSLATING ACTIVITY

Summary

The article discusses certain methodological aspects of the history of translation. It draws on the objectives and tasks of historiographic research into translation as part of translation studies. The distinction between the concepts of *translation* as a process and a product, and of *reception* as the research of inter-literary relations and the translator's reader reception as part of the interpretation phase of the translating process is used to formulate two basic theoretical lines in the history of translation.

Another topic are certain factors important for the study of the development of translation activity. They include the definition of the concepts of text and interpretation, relevant for the aim of the investigation and conception of translation standards and conventions.

¹² A. POPOVIČ (ed.): *Originál – preklad. Interpretačná terminológia*. Bratislava 1983, 255.